

Н. А. Савінова, кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

УМИСНІ ВПЛИВИ НА СВІДОМІСТЬ: ДО ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ОБУМОВЛЕНОСТІ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ

Стаття присвячена проблемі актуалізації негативних впливів на свідомість у зв'язку з розвитком інформаційного суспільства та соціальної обумовленості кримінально-правового забезпечення безпеки свідомості особи та населення.

Ключові слова: впливи на свідомість, інформаційне суспільство, кримінально-правове забезпечення розвитку інформаційного суспільства, безпека інформаційного простору, тоталітарні/деструктивні секти, фінансові піраміди, впливи ЗМІ.

Сучасний світ усе опановує система нових ресурсів — інформації, знань та інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), все більше сфер життєдіяльності сучасних суспільств базуються на можливості здійснення комунікацій — розвивається інформаційне суспільство. Така динаміка обумовлює можливість не лише покращення та економізації відносин, а й породжує низку суспільно небезпечних діянь, які виникли або вчинення яких стало можливим в інформаційному суспільстві завдяки можливостям здійснення віддалених комунікацій — безпосередніх та масових¹.

Однак у той час, як підстави криміналізації, у т.ч. її соціальної обумовленості, достатньо досліджені у сучасній теорії кримінального права (В.І. Борисовим, О.В. Готіним, В.К. Грищуком, М.І. Мельником, В.О. Навроцьким та ін.)², суспільно небезпечні діяння, при-

¹ Савінова Н.А. Кримінально-правове забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні: теоретичні та практичні аспекти: Монографія. - К.: ТОВ «ДКС». 2012. - С. 62-82.

² Борисов В.І. Сучасна політика держави у сфері боротьби зі злочинністю та її напрямки // Питання боротьби зі злочинністю: 36. наук. пр. / Редкол.: Ю.В. Баулін (голов. ред.) та ін. - Х.: Кроссроуд. 2008. - Вип. 15. - С. 72; Готін О. Підстави криміналізації діянь // Право України. - 2005. - № 2. - С. 95-98; Гришук В.К. Поняття криміналізації // Вісн. Львів, нац. ун-ту ім. І. Франка. - Серія юрид. - 1994. - Вип. 31. - С. 76-80; Мельник М. Помилкова криміналізація: види, причини Савінова Н. А.. 2012

таманні інформаційному суспільству, і зокрема — суспільно небезпечні впливи на свідомість, до сьогодні не включені в поле зору сучасної правової науки, зокрема кримінально-правової.

Можливість здійснення впливів на свідомість як соціальне явище має як корисні, так і шкідливі риси. Завдяки впливам на свідомість дитини ми здійснюємо її виховання, впливаючи на населення шляхом застосування ЗМІ, політичні сили формують світогляд груп населення, реклама спрямовує споживача на придбання товарів та послуг тощо. У той же час деструктивні, шкідливі впливи на свідомість можуть коливатися від звичайного умисного пониження гідності людини до провокації масових заворушень і державних переворотів у разі професійного інформаційного впливу на свідомість населення. Кримінальне право нашої держави передбачає кримінальну відповідальність за низку дій, спрямованих на свідомість окремої людини (ст. 120 КК України «Доведення до самогубства», ст. 129 «Погроза вбивством», ст. 345 «Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу», ст. 377 «Погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного» (в частині погрози), ст. 398 КК України «Погроза або насильство щодо захисника чи представника особи» (в частині погрози) та ін.). Посягання на свідомість населення також у деяких випадках криміналізовано: ч. 2 (за ознакою публічних закликів) та ч. 3 (за ознакою використання ЗМІ) ст. 109 КК України («Дії, спрямовані на насильницьку зміну або повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади»), ст. 295 («Заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку»), ст. 436 («Пропаганда війни») та деякі ін.

Такі злочини розташовані в різних розділах КК України і теоретично їх неможливо об'єднати та цілісно сприйняти без поглибленого аналізу сутності спрямування впливів на індивідуальну та групову

та наслідки // Підприємництво, госп-во і право. - 2004. - № 5. - С. 94-99; Навроцький В. Проблема встановлення меж кримінально-правової регламентації суспільних відносин // Драгоманівський збірник «Вільна спілка» та сучасний український конституціоналізм / За ред. Т. Г. Андрусяка. - Л.: Світ, 1996. - С. 231-336; Соловій Я.І. Межа кримінальної відповідальності: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Нац. акад. внутр. справ України МВС України. - К., 2004, - 17 с.

свідомість, які і є саме тими діями, що утворюють об'єктивну сторону таких діянь. При цьому, очевидно, що, якнайменше, обов'язковим додатковим об'єктом посягання у кожному з наведених випадків є або індивідуальна свідомість окремої особи, або масова чи групова.

Для сучасної теорії кримінального права «свідомість людини» та «свідомість населення» поки табуовані через належність до «інших галузей знань» (класична відмовка!). Проте сучасний стан розвитку інформаційного суспільства, усі ресурси якого (інформація, ІКТ, знання) спрямовані на індивідуальну та масову свідомість, і останні вже необхідно сприймати як об'єкт злочинів, визнавати їх такими, що зазнають суспільно небезпечної шкоди і потребують кримінально-правового забезпечення в умовах розвитку інформаційного суспільства.

Звернемося до прикладу впливів на свідомість деструктивних релігійних сект. Як деструктивні можуть характеризуватися такі релігійні напрями і рухи, що завдають шкоду суспільству — психологічну, матеріальну, фізичну; відрізняються жорсткою ієрархією, наявністю надмірно високої залежності послідовників від лідерів організації, чітким поділом людей на «своїх» і «чужих» та впевненістю у тому, що «мета виправдовує засоби»¹.

Ураховуючи досвід вітчизняних правоохоронців у боротьбі з Великим Білим Братством та низкою інших тоталітарних сект, така позиція певним чином зрозуміла. Крім того, у світі дійсно широко розвинені окремі напрями тоталітарних релігійних сект, як, наприклад, Аум Сенріке (オウム真理教)², відома терактом у Токійському метро у 1995 р.³, Велике Біле Братство, відоме

¹ СБУ: В Украине активизируются деструктивные культы [Електронний ресурс] // Зеркало недели. - 2007. - 14-20 июля (№ 27 (656)). - Режим доступа к ресурсу: <http://www.zn.ua/3000/3690/59973/>.

² Секта Аум Сенріке (Японія) - типовий представник релігійного сепаратизму, в ідеології якої змішані індієтські, буддійські та даористські вірування. Кількість її членів в Японії нараховує близько 9 000, а у світі - близько 40 000 (Шрі-Ланка, Нью-Йорк, Бонн, Москва). З 2000 р. перебуває в Японії під контролем держави як така, що представляє небезпеку (див.: Мураками Х. Подземка / Пер. с яп. Андрея Замилова и Феликса Тумаховича. - М.: Эксмо, 2006. -

С. 14).

³ Kyle B. Olson Aum Shinrikyo: Once and Future Threat? [Електронний ресурс]. - Режим доступу до ресурсу: <http://www.cdc.gov/ncidod/cid/vol5no4/olson.htm>; Nicholas D. Kristof Terror In Tokyo: The Overview New Yurk Times /21.03.1995 [Електронний ресурс]. - Режим доступу до ресурсу: <http://www.nytimes.com/learning/general/onthisday/big/0320.html>.

спробою вчинення масового самоспалення у 1992 р.¹, а також культів та рухів, як штунда², сатанізм, існування яких категорично заперечується канонічними вченнями і відверто несприйнятне останніми.

Хоча в Україні планується заборона тоталітарних сект³, наша країна і після такого запровадження не може вважатися захищеною від впливу подібних угруповань на свідомість населення, оскільки інформація, що поширюється через деякі медіаплатформи та за допомогою Internet, перебуває на сьогодні у вільному доступі в нашій державі.

Як було доведено експертизами під час проведення слідчих дій 1992-1993 рр. по справі «Акма» (рання назва Великого Білого Братства), порушення психіки спостерігалися у всіх обстежуваних⁴. Сьогодні секта залишила пропагування ідеї кінця світу на 10 листопада 1993 р. Марією Деві Христос (Марина Цвігун). Після відбуття покарання остання своєї діяльності не припинила. З новим іменем Матір Миру Марія Деві Христос веде активну агітацію за свій релігійний напрям: пропагує ідеї переходу світу в новий квантовий рівень, розміщує в Internet публікації, дає інтерв'ю, створює відеопродукцію, яку поширює в Internet на інших сайтах, у тому числі на YouTube⁵. Важливо відмітити, що в Internet, зокрема на титульній сторінці сайту Великого Білого Братства, розміщені також аудіовізуальні твори, спрямовані на заохочення до вступу у лави Великого

Братства.

ренко

В. «Белое Братство-2» [Електронний ресурс] // Столичные новости. - 2001. - 8-14 мая (№ 17). - Режим доступа к ресурсу: <http://cn.com.ua/N165/details/details.html>.

²Штунда. Сайт поддержки традиционного консервативного евангелистского движения [Електронний ресурс]. - Режим доступа к ресурсу: <http://stunda.org/index.html>.

³Проект Закону України «Про свободу совісті і релігійні організації» [Електронний ресурс]. - реєстр. К» 5473 // Офіц. сайт Верхов. Ради України. - Режим доступа до ресурсу: www.rada.kiev.ua.

⁴Кучеренко В. «Белое Братство-2» [Електронний ресурс] // Столичные новости. - 2001. - 8-14 мая (№ 17). - Режим доступа к ресурсу: <http://cn.com.ua/N165/details/details.html>.

⁵Юсмалос, Тибет - Мистический Танец Матери Мира [Електронний ресурс]. - Режим доступа к ресурсу: <http://www.youtube.com/watch?v=DPwTf-E8BUc>.

У той час коли особливу небезпечність у сьогоденному світі становить релігійний екстремізм, з України є вільний доступ до сайтів релігійних екстремістських організацій за кордоном. Так, на російськомовному сайті Аум Сенріке <http://sinrikyo.livejournal.com>¹, повною мірою доступному з України, розміщені відеоролики релігійної секти Аум Сенріке, яка закликала у свої члени осіб з використанням впливів на свідомість у рекламі та її духовного лідера — Секо Асахари (страченого), із закликами до вступу в секту і її вченням. До речі, зустрічі з Вчителем цієї секти пропонувалися за гроші², зокрема, у РФ, де послідовників цієї секти було найбільше у світі.

На відміну від представників традиційних релігій, які закликають людей звернутися до Всевишнього, представники новітніх течій закликають аудиторію звертатися саме до них і нерідко здійснюють це через ЗМІ, у т. ч. Internet. Так, наприклад, за ключовими пошуковими словами «сайт сатаністів» пошукова система G O O G L E станом на 2012 р. видає близько 400 000 посилань, з яких самі сайти становлять близько 25 %. Серед них відкриті сайти сатаністів: devillkat.narod.ru; <http://www.satanism.ru>, chernovorot.ru, satanistsite.narod.ru, на яких серед іншого розміщена інформація щодо особливостей проведення ритуалів, містяться переліки літератури, символіки, описання проведення культів та фотографії.

Не є винятком тиражування певних релігій та культів на телебаченні. Прикладом використання телебачення для пропаганди певного релігійного руху є ситуація, що тривалий час спостерігалася на телевізійному каналі «ТРК "Київ"». Не аналізуючи особливості церкви Посольства Божого Сандея Аделаджі, слід звернути увагу на попередню можливість існування на телевізійному каналі «ТРК "Київ"» телевізійної програми «Церква Посольства Божого», яка виходила щоденно: по будніх днях — о 8:00, у суботу та неділю двічі на день — близько 12:00 та близько 23:35³, в якій серед проповідей та іншого лідер церкви постійно закликав телеглядачів звернутися саме до його церкви. Стосовно змісту «вчень» указаної

¹ Тайна Явления Матери Мира [Электронный ресурс]: В 7 ч. Ч. 1. - Режим доступа к ресурсу: <http://www.youtube.com/watch?v=gVBSsL0Iq6k>.

² Сторінка АУМ Сенріке в електронному журналі «liyeioigpaï» [Електронний ресурс]. - Режим доступу до ресурсу: <http://sinrikyo.livejournal.com/>.

³ За даними телепрограми ТРК «Київ» з 12.07.2010 по 25.07.2010.

особи слід навести лише кілька його висловлювань. Так, у своїй книзі «Гражданская позиция» С. Аделаджа писав: «Газеты, радио и телевидение, поощряемые законами, которые принимает правительство, наполняют сознание людей похотью, очень быстро ведущей к разного рода зависимости, полному рабству и деградации»¹. Книга знаходиться у загальному доступі на сайті <http://adelaja.com>. Подібні заклики до нехтування законами, спрямовані до необмеженої кількості споживачів Internet, мають явно антисоціальний характер. Але ж вони безкарно тривалий час поширювалися по телебаченню: упродовж двох років за посередництвом ТРК «Київ» глядачі всієї України (оскільки цей канал входить у соціальний пакет державного мовлення) мали можливість бути враженими «закликами» С. Аделаджи вступити в Церкву Посольства Божого, яка, як зазначав у ЗМІ лідер секти, дасть людям можливість позбавитись величезної кількості проблем, у тому числі й емоційних, і матеріальних. Зрозуміло, що в умовах кризи в Україні кількість прихожан такої секти, що популяризувалася в національному соціальному пакеті, різко зростала.

Поширення закликів на ТРК «Київ» щодо вступу до Церкви Посольства Божого С. Аделаджи тривало вже після затримання С. Аделаджи у 2009 р. по справі «Кінгз Кепітал» («JC&AA King's Capital Limited») за обвинуваченням у «причетності до організації заволодіння грошовими коштами громадян шахрайським шляхом», а до самого лідера секти було застосовано запобіжний захід у вигляді підписки про невиїзд². З червня 2010 р. усе майно С. Аделаджи перебувало під арештом³, але і це не обумовило припинення мовлення його закликів в ефірі телевізійного каналу аж до листопада 2010 р.

Відповідно до пред'явлення у 2010 р. С. Аделаджи обвинувачення він «з 2007 р. особисто керував шахраями, на проповідях застосовував гіпноз і вводив парафіан в транс, щоб вони легше роз-

¹ Аделаджа С. Гражданская позиция [Электронный ресурс] // Сайт Сандея Аделаджи. - Режим доступа к ресурсу: <http://adelaja.com/grazhdanskaya-pozitsiya.html>.

² Суд відмовився взяти під арешт Аделаджу [Электронный ресурс] // Юрінком Інтер. 03.11.2009. - Режим доступа до ресурсу: http://www.yuricom.com/ua/legal_news/?id=4517.

³ МВС: усе майно Сандея Аделаджи заарештовано [Электронный ресурс] // Офіц. сайт Укр. Православ. Церкви Київ, патріархату. 16 черв. 2010. 13:24. - Режим доступа до ресурсу: <http://www.cerkva.info/uk/news/news-ukrainian/485-adeladzha.html>.

лучалися з грошима»¹. Пастори-агітатори такої піраміди отримували по 3 % від внесків парафіян, а очолювалася піраміда самим С. Аделаджею, який власно закликав до вступу в Посольство Боже через канал національного мовлення.

На жаль, Національна рада з питань телебачення та радіомовлення відреагувала на подібну діяльність ДКТ «ТРК "Київ"» лише 10 листопада 2010 р., відмовивши ДКП «ТРК "Київ"» у продовженні ліцензії на мовлення². Однак відповідно до чинного КК України фактично неможливо притягнути до кримінальної відповідальності керівників та продюсерів каналу, які, по суті, виступали пособниками у шахрайських діях С. Аделаджі.

Доведено, що технології впливу на свідомість, що застосовуються у деструктивних культурах, спрямовані на зміну свідомості прихожан із можливістю подальшого маніпулювання нею. Т. Лірі і М. Стюарт зазначають, що «посередник» між спілкуванням особи з Богом (яким би іменем його не називали) набуває в процесі такого спілкування духовної влади над прихожанами. У передмові своєї роботи, присвяченої технологіям зміни свідомості у деструктивних культурах, вони зазначають: «Як обивателі, ми не знаємо ... про способи введення людей у змінені стани свідомості. Не знаємо про існування тонких технологій реформування свідомості, завдяки яким людям можуть вселити фобії і прививати залежності. Не знаємо, що маніпулюючи жагою духовності і філософськими пошуками людей, їх незадоволеністю, втратою цінностей та потребою щось змінити, їх можуть перетворити на фанатиків»³.

В одному рядку з втягненням у релігійні секти перебуває втягнення людей у фінансові піраміди, які по суті тотожні релігійним угрупованням, діяльність яких спрямована на отримання прибутку від «прихожан».

¹ Слідство довело: С. Аделаджі з 2007 р. особисто керував шахраями [Електронний ресурс] // Finance UA: 07.11.2020. - Режим доступу до ресурсу: http://news.finance.ua/ua/~2/0/all/2010/1_1/07/215506.

² Нацрада відмовила ТРК «Київ» у продовженні ліцензії [Електронний ресурс] // Інформ. агентство УНІАН: 10.11.2010, 21:12. - Режим доступу до ресурсу: <http://www.unian.net/ukr/news/news-405782.html>.

³ Лири Т., Стюарт М. Технологии изменения сознания в деструктивных культурах / Пер. с англ. «Janusbooks»; Под ред. И. Митрофановой. - СПб.: Экслибрис, 2002. - С. 4.

Якщо вербування до таких утворень без залучення ЗМІ та Internet істотно гальмувало приріст таких утворень, використання реклами у ЗМІ та інших медіаплатформах є безумовним підґрунтям процвітання таких утворень сьогодні. Приклад АТ МММ (1994-1995 рр.), від існування якого постраждало близько 15 мільйонів осіб на території СНД, далеко не єдиний.

У РФ мали місце випадки, коли «створювачі» фінансових пірамід у 90-х рр. застосовували заходи впливів на свідомість під час прийняття рішення запрошеними на зустрічі про вкладення коштів. Так, при експертизах компакт-дисків, музика з яких лунала під час сеансів по заохоченню до вкладання коштів під час агітації до вступу в них, були також накладені частоти, майже не чутні, які викликали занепокоєння тоді, коли за сценарієм запрошені мали приймати рішення про вкладення коштів зі змістом: «заплати вступний внесок, і ти сам станеш заробляти на тих, хто вступить після тебе; ти станеш успішним, як ми»¹.

Спроби створити фінансові піраміди продовжуються під виглядом громад взаємної підтримки, бізнес-клубів тощо². Постійно присутні спроби залучити нових учасників у подібні структури в Internet. В Internet існує маса гібридів мережевих агенцій і фінансових пірамід (наприклад, New Life international³).

Вербувальники у секти, фінансові піраміди та мережеві структури користуються переважно тим самим речовим набором, який спрямований на вплив на свідомість людини шляхом послідовного впливу низки факторів⁴, що в результаті призводять до психологічної залежності від вербувальника.

Безсумнівно, що акти масового поширення закликів до вступу осіб до тоталітарних сект, церков, рухів та культів, ідеологія яких

¹ Радаєв В. В. Возвращение толпы: анализ поведения вкладчиков // Вопр. социологии. - 1998. - № 8. - С. 112.

² Медведев С. Пирамиды в законе [Электронный ресурс]. - Режим доступа к ресурсу: http://www.aferizm.ru/moshen/mlm/m_pir_v_zakone.htm.

³ Сайт New Life international [Электронный ресурс]. - Режим доступа до ресурсу: <http://www.newlineint.com/indexfr.html>.

⁴ Принципы манипуляций массами [Электронный ресурс] // Сайт Петерб. шк. переговорщиков «ШИП». - Режим доступа к ресурсу: <http://www.espadas.ru/article/?id=27>.

посягає на авторитет держави, її законодавства або підбурює населення до нехтування законодавством держави, а рівно залучення/заклики до вступу населення до певного культу або фінансових пірамід, популяризація таких у ЗМІ є суспільно небезпечними і мають бути криміналізовані.

Однак до цього часу кроків до безпосередньо такої криміналізації не здійснювалося, а притягувалися до кримінальної відповідальності лише керівники відповідних культів або пірамід, як винні у вчиненні злочину, передбаченого ст. 190 КК України «Шахрайство». У той же час склад злочину «Шахрайство», безумовно, є надто загальним по відношенню до таких спеціальних дій, як впливи на свідомість із певною метою, коли такою первинною метою є опанування свідомістю людини, а вже потім залежно від потреби вимагання коштів (Церква Посольства Божого — афера King's Capital, АТ МММ), чи самоспалення (Велике Біле Братство), або вчинювання терористичного акту (Аум Сенріке).

Очевидно, що в нашій державі назріла необхідність переосмислення підходів до сприйняття сучасних об'єктів кримінально-правового забезпечення. Як підкреслює В. І. Борисов, «складовою предмета кримінально-правової політики є соціальна обумовленість визнання певного виду девіантної людської поведінки настільки небезпечною для суспільства, щоб ставити на законодавчому рівні питання про необхідність та доцільність кримінально-правової боротьби з такою поведінкою (криміналізація)»¹.

В умовах розвитку інформаційного суспільства в нашій державі необхідно вживати ефективних заходів протидії посяганням на свідомість із використанням ЗМІ. Свідомість окремої людини та населення в цілому має бути сприйнята теорією кримінального права як соціальна цінність, потреба захисту якої засобами кримінального права є соціально необхідною і корисною, а посягання на неї становлять підвищену суспільну небезпечність і навіть в умовах реформи кримінальної юстиції мають бути визнані злочинами.

¹ Борисов В. І. Сучасна політика держави у сфері боротьби зі злочинністю та її напрямки // Питання боротьби зі злочинністю: 36. наук. пр. / Редкол.: Ю.В. Баулін (голов. ред.) та ін. - Х.: Кроссрууд, 2008. - Вип. 15. - С. 72.

Статья посвящена проблеме актуализации негативных влияний на сознание в связи с развитием информационного общества и социальной обусловленности криминально-правового обеспечения безопасности сознания лица и населения.

The article is devoted to the problem of actualization of negative influences on consciousness in connection with development of informative society and social conditionality of the criminal and legal providing of safety of person and population consciousness.

Рекомендовано до опублікування на засіданні кафедри кримінально-правових дисциплін ННІПП НАВС (протокол № 2 від 15 лютого 2012 р.).

*Рецензент - доктор юридичних наук, професор
В. Г. Пилипчук, кандидат юридичних наук
Т. А. Павленко.*

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ
УКРАЇНИ імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО»
ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ

Питання боротьби зі злочинністю

Збірник наукових праць

Видається з 1997 року

Випуск 23

Харків
«Право»
2012

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту вивчення проблем злочинності Національної академії правових наук України (постанова № 7 від 23 травня 2012 р.)

*Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 15928-4400ПР
від 02.11.2009 р.*

Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. /редкол.: В. І. Борисов та ін. — Х. : Право, 2012. — Вип. 23. — 334 с.

Засновники

Національна академія правових наук України
Національний університет «Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»
Інститут вивчення проблем злочинності НАПрН України

Видавець

Інститут вивчення проблем злочинності НАПрН України

Редакційна колегія:

В. І. Борисов (головний редактор), В. С. Зеченецький (заст. головного редактора), В. С. Батургарєєва, Ю. В. Баулін, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, Ю. М. Грошевий, Л. В. Дорош, В. А. Журавель, А. Х. Степанюк, В. П. Тихий, В. Ю. Шепітько, О. Ю. Шостко

Науковий редактор *Л. В. Дорош*
Відповідальний за випуск *Ю. О. Оберемко*

Адреса редакційної колегії: 61002, Харків, вул. Пушкінська, 49,
тел.: 715-62-08, 700-65-81

© Інститут вивчення проблем злочинності
НАПрН України, 2012
© «Право», 2012